

Sherzod SATTOROV,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sherzod03121993@gmail.com

OTU dotsenti, PhD B.Toshpulatov taqrizi asosida

ZAMONAVIY TADQIQOTLARDA ARIYLARNING KELIB CHIQISH MASALASI

Annotatsiya

Ariylar yoki Hind-Ariylarning kelib chiqishi va lokalizatsiyasi masalasi tarixiy, arxeologik, lingvistik va genetik tadqiqotlarda eng munozarali mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada ariylarning vatani to'g'risidagi turli nazariyalar ko'rib chiqilib, lingvistik, arxeologiya va genetika sohalaridan olingan zamonaviy ma'lumotlar hisobga olinadi. Biz muhokamaning hozirgi holatini tanqidiy baholagan holda, ushbu fanlar o'rtasidagi o'zaro bog'likka e'tibor qaratib, ariylarning kelib chiqishi va keyingi migratsiyalarini tushinishda ushbu ma'lumotlarning ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Ariylar, lokalizatsiya, hind-yevropa-tillar, gipoteza, Dasht, BMAK, lingvistik, arxeologik, genetika, Ponto-Kaspiy, Yamna va h.k.

THE QUESTION OF ARYAN ORIGIN IN MODERN RESEARCH

Annotation

The question of the origin and localization of the Aryans, or Indo-Aryans, remains one of the most controversial topics in historical, archaeological, linguistic, and genetic studies. This article provides an overview of various theories regarding the homeland of the Aryans, taking into account modern data from linguistics, archaeology, and genetics. We critically assess the current state of the discussion, focusing on the interaction between these disciplines, and emphasize the significance of these data for understanding the origin of the Aryans and their subsequent migrations.

Key words: Aryans, localization, Indo-European languages, hypothesis, Steppe, BMAK, linguistic, archaeological, genetics, Pontic-Caspian, Yamna, etc.

ВОПРОС О ПРОИСХОЖДЕНИИ АРИЕВ В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация

Вопрос о происхождении и локализации арийцев, или индоарийцев, остается одной из самых спорных тем в исторических, археологических, лингвистических и генетических исследованиях. В данной статье проводится обзор различных теорий относительно родины арийцев, с учётом современных данных из лингвистики, археологии и генетики. Мы критически оцениваем текущее состояние обсуждения, уделяя внимание взаимодействию этих дисциплин, и подчеркиваем значение этих данных для понимания происхождения арийцев и их последующих миграций.

Ключевые слова: Арии, локализация, индоевропейские языки, гипотеза, степ, BMAK, лингвистический, археологический, генетика, Понто-Каспий, Ямна и т.д.

Kirish. Ilm fanning qizg'in mavzularidan biri bo'lmish Ariylar qadimiy matnlardan birida ya'ni, Rigveda da tasvirlanganidek an'anaviy ravishda Hindiston hududi va Yevropaning ba'zi qismlarining dastlabki aholisi bilan bog'lanadi. Biroq, ularning kelib chiqishi va vatanining aniq joylashuvi haqidagi savol uzoq vaqtdan beri ilmiy munozaralar mavzusiga aylangan. Dastlabki nazariyalar ariylarning vatanini Hindiston hududida joylashgan deb taxmin qilishgan, lekin bu nuqtai nazar migratsiya gipotezasi va dasht madaniyatlari gipotezasi bilan bu tushuncha noto'g'ri ekanligi isbotlangan. Olimlarning katta qismi ariylarning beshigini Yevroosiyo dashtlarida bo'lgan deb ta'kidlashadi. Ushbu maqola so'nggi lingvistik, arxeologik va genetika ma'lumotlarini hisobga olgan holda ushbu nazariyalarni ko'rib chiqishga qaratilgandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dastlabki nazariyalardan biri, hozirda sezilarli darajada inkor qilinayotgan, ariylarning Hindiston subkontinenti hududida, ayniqsa, Hind vodiysi sivilizatsiyasi atrofida paydo bo'lganligi nazaryasini oldinga surardi. Ushbu gipoteza vedik matnlarni mahalliy hind sivilizatsiyasining aks-sadosi sifatida talqin qilishga asoslangan edi. Biroq keyinchalik arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki ya'ni, Hind vodiysi sivilizatsiyasi ariylarning kelishidan oldin mavjud bo'lgan va topilgan arxeologik dalillar ariylarning mahalliy kelib chiqishi haqidagi gipotezani inkor qiladi[1]. Undan tashqari ariylarning vatani haqida juda ko'plab nazariyalar mavjud bo'lib ulardan biri Dasht gipotezasidir. Dasht gipotezasi ariylarning Yevroosiyo dashtliklaridan kelib chiqqanligi haqidagi nazariya bo'lib, so'nggi o'n yilliklarda keng tan olinmoqda. Ushbu nazariya, hind-yevropa tillarining Ponto-Kaspiy

dashtlaridagi aholi bilan bog'liqligini ko'rsatuvchi lingvistik va genetika dalillar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Dasht gipotezasi ariylarni hind-yevropaliklarning kengroq guruhining bir qismi sifatida ta'riflaydi va ular ushbu hududlardan Hindistonga va Yevropaga bronza davrida migratsiya qilganligi to'g'risida tahminiy tushuncha beradi[2].

Boshqa bir nazariyalardan biri BMAK nazariyasiga asoslangan bo'lib, unga ko'ra ariylarning vatani hozirgi Baqtriya va Marg'iyona hududida bo'lganligi ta'kidlanadi. Ushbu gipoteza tarafdorlari ariylarning dastlabki kelib chiqishi yarim-ko'chmanchi madaniyatlardan ekanligini va keyinchalik ular g'arba va sharqqa migratsiya qilishganligini ta'kidlashadi. Baqtriya-Marg'iyona arxeologik kompleksi (BMAK)dan olingan arxeologik ma'lumotlar yuqori rivojlangan sivilizatsiya mavjud bo'lganligini, va albatta bu esa ilk vedik madaniyatiga ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi[3].

Qo'shimcha sifatida aytish mumkinki, Lingvistik dalillar ham albatta ariylarning migratsiya yo'llarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Hind-yevropa tillar oilasiga mansub bo'lgan ariy tillari (masalan, vedik sanskrit) keng hududlarga tarqalgan bo'lib, Hindistondan Yevropagacha bo'lgan hududlarni o'z ichiga oladi. Ko'pchilik lingvistlar, proto-hind-yevropa tilida so'zlashgan aholi dashtlardan kelib chiqqanligini va ariy tillarining sharqqa Hindistonga va g'arba Yevropaga tarqalganligi tahmin qilishadi[4]. Undan tashqari, o'ziga jalb etuvchi lingvistik nazariyalardan biri — Mariya Gimbutas tomonidan taklif qilingan qo'rg'on ("kurgan") gipotezasidir. Unga ko'ra proto-hind-yevropaliklar, ya'ni ariylar Ponto-Kaspiy dashtlarida miloddan avvalgi 4000-yillarda shakllanganligi ta'kidlanadi. Ushbu

nazariya lingvistik ma'lumotlar hamda "qo'rg'on madaniyati" bilan bog'liq arxeologik topilmalar bilan birgalikda tasdiqlanadi hamda bu madaniyat boshqa ariy madaniyatlarida topilgan arxeologik dalillar bilan o'xshashligini ko'rsatadi[5].

Arxeologik dalillarga kelsak, zamonaviy tadqiqotlardan birida A.Shukla va S.Kumarlar miloddan avvalgi 3000-yillarda Ponto-Kaspiy dashtlarida mavjud bo'lgan Yamna madaniyati ariylarning migratsiyasining asosiy manbai ekanligini tahmin qilishadi. Yammaliklar, taxminan, katta guruhlarga bo'linib migratsiya qilgan va o'zlarining genetik va madaniy xususiyatlarini Yevropa va Osiyoga yoygan chorvador ko'chmanchi aholi bo'lishgan. Ular qo'shimcha sifatida shuni ta'kidlashdiki ya'ni, Ariylarning moddiy madaniyati, shu jumladan dafn marosimlari va sopol buyumlari, hind-yevropa tillarining, jumladan ariy tillarining tarqalish hududi bilan mos keladi[6].

Undan tashqari qo'shimcha ma'lumot sifatida aytish mumkinki, ba'zi olimlar fikrlariga ko'ra Sanskrit, fors va ko'pgina Yevropa tillarini o'z ichiga olgan Hind-Yevropa tillar oilasi ariylar haqidagi tadqiqotlarning asosini tashkil etadi. Lingvistik o'xshashliklar umumiy ajdodiy til bo'lgan Proto-Hind-Yevropa (PIE) tilining mavjudligini ko'rsatadi, bu til keyinchalik Yevroosiyo bo'ylab tarqalgan. Eng qadimgi hind-yevropa matnlari qatoriga kiruvchi Rigveda dastlabki ariy madaniyati va ularning Hindiston yarimoroliga migratsiyasi haqida ma'lumot beradi. Biroq, lingvistik dalillar yagona bo'lib, ularning aniq vatanini aniqlash uchun yetarli emas, bu esa ikki qarama-qarshi nazariyani keltirib chiqaradi: "Mahalliy Ariy" nazariyasi (ularning kelib chiqishi Janubiy Osiyo deb ta'kidalandi) va "Ko'chmanchi Ariy" nazariyasi (ularning boshlang'ich nuqtasi Markaziy Osiyo yoki Yevroosiyo dashtlari deb taxmin qilinadi) [7].

Natijalar va muhokama. Hozirgi kunda qadimgi DNK tahlili sohasidagi yutuqlar ariylarning migratsiyalari haqidagi tushunchamizni sezilarli darajada yaxshiladi. Yevroosiyo dashtlaridagi qadimgi aholi tahliliy tadqiqotlari ariy xalqlari va yamna madaniyatlari o'rtasida aniq genetik aloqalarning mavjudligini ko'rsatdi. Amerikalik genetik olim Devid Rayx va hamkasblari (2018) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda, yamna madaniyatlaridan kelgan genetik oqim, nafaqat yevropalik, balki janubiy osiyo xalqlarining genetik xilma-xilligiga sezilarli ta'sir ko'rsatganini aniqladi. Ushbu genetik ma'lumotlar, ariylarning kelib chiqishi yevroosiyo dashtlari hududi ekanligi va u yerdan Hindistonga va Yevropaga migratsiya qilishdan oldingi davrda yuzaga kelganligi haqidagi gipotezani kuchli tarzda qo'llab-quvvatlaydi. Lingvistik va arxeologik dalillarga qo'shimcha ravishda, genetik tadqiqotlar ariylarning kelib chiqishini tushinishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Butun Yevropa va Janubiy Osiyodagi o'sha davr qabr qo'rg'onlari yohud qabrlardan olingan qadimgi DNK, dasht aholisi va keyingi hind-yevropa xalqlari o'rtasida aniq genetik aloqalarni ko'rsatdi. Devid Rayx va uning hamkasblari (2018) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar, ariy xalqlari migratsiyasi mahalliy xalqlar bilan sezilarli darajada genetik assimilyatsiya sodir bo'lganligini aniqladi, bu esa Hindiston va Yevropada o'z aksini topgan[8].

Rayx va uning hamkasblari (2021) olib borgan tadqiqotlarida ariy xalqlarining dashtlardan Hindistonga migratsiyasini qanday genetik yo'llar orqali kuzatish mumkinligini batafsil tushuntirdilar. Genetik ma'lumotlar nafaqat lingvistik bog'liqlikni tasdiqlaydi, balki ariylarning ular bilan aloqaga kirgan xalqlar genetik xilma-xilligiga qo'shgan muhim ta'sirini ham ko'rsatadi. Genetik tadqiqotlar, ariylarning kengroq migratsiya oqimining bir qismi bo'lganini, bu oqim esa ular ko'chib o'tgan hududlarga yangi madaniy va texnologik yutuqlarni olib kelganligini ko'rsatadi. Devid Rayx shuni ta'kidlaydiki, ya'ni Ariylarning lokalizatsiyasi haqidagi savol Hindiston va Yevroosiyo dashtlari o'rtasidagi oddiy ikki tomonlama munozaradan yanada murakkabroq tushunchaga o'tgan. Arxeologik, lingvistik va genetik ma'lumotlarni integratsiya qilish, bir nechta migratsiya to'liqlari, moddiy madaniyatning ta'siri va genetik almashinuvlar ariylarning shakllanishida muhim rol o'ynaganini ko'rsatuvchi yanada murakkab tasavvurga olib keladi. Hozirgi kunda Dasht gipotezasi hukmron bo'lishiga qaramay, Baqtriya-Marg'iyona gipotezasi

kabi nazariyalar, ariylarning ko'p qirrali kelib chiqishini tushinishda qo'shimcha perspektiva bo'lib xizmat qiladi [9] [10].

Mifologik manbalar esa Ariylarning ma'naviy va madaniy amaliyotlarini yoritib, ularning protoyurtlariga oid ba'zi dalillarni taqdim etadi. Rigvedada ko'plab marosimlar (yajna) yoritilgan hamda va ot qurbonliklari haqida illustratsiyalar mavjud, bo'lib bu amaliyotlar Sintrashta madaniyati bilan mos kelishini ko'plab olimlar ta'kidlab kelishadi. Bu madaniyat Miloddan avvalgi 2100-1800 yillarda Ural tog'ining janubiy qismlarida joylashgan bo'lib, uning o'sh davrga nisbatdan yuqori metallurgiyasi va jangovar aravalar texnologiyasi Proto-Hind-ariylarning vatanining ehtimoliy nomzodi sifatida ko'riladi. Qadimgi yozma manbalardan biri bo'lmish Avestada ham o't, maysa va tabiat elementlarini qadrlashga oid marosimlar ta'riflanadi, bu esa Ariylarning chorvachilik va ko'chmanchi hayot tarzini aks ettiradi. Ushbu amaliyotlar, ayniqsa, Yevroosiyo dashtlarida keng tarqalgan bo'lib, ularni Ariylar bilan bog'lash mumkin. Mifologik manbalar Ariylarning migratsiyalari va boshqa madaniyatlar bilan o'zaro ta'sirlarini ko'rsatadi. Misol uchun, Rigvedada "Dasyu" yoki "Dasa"lar bilan bo'lgan kurashlar eslatib o'tiladi, ular ko'pincha Hindiston hududining tub aholisi sifatida talqin qilinadi. Ushbu afsonalar, Ariylarning Janubiy Osiyoga shimoliy hududlarda ko'chganligini va migratsiya nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Avesta shuningdek, Ariylarning Ariyanem Vaejahdan boshqa hududlarga, jumladan Eron va Shimoliy Hindistonga kengayishini tasvirlaydi. Ushbu mifologik nuqtai nazar, Indo-Ironiy tiliga asoslangan ko'chmanchilik va janubga bo'lgan migratsiyalarni tasdiqlovchi tilshunoslik va genetik dalillar bilan hamohang keladi.

Ariylarning mifologik afsonalari ramzlar bilan boyitilgan bo'lib, ko'pincha ularning geografik va ekologik muhitini aks ettiradi. Masalan, Rigvedadagi daryolar va qishloq xo'jaligiga bo'lgan urg'u, shimoli-g'arbiy Hindistondagi unumdor tekisliklarda joylashishgan bo'lishi mumkinligini ko'rsatsa, Avesta esa qattiq qishlar va chorvachilikka qaratilgan diqqat, dasht gipotezasini qo'llaydi.

"Aryavarta" va "Ariyanem Vaejah" ning muqaddas yurt sifatida ko'rsatilishi, Ariylarning protoyurtlariga nisbatdan chuqur bog'liklarini hamda bu hududlarning madaniy va ruhiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Mifologik tahlil, Ariylarning protoyurtini o'rganishda qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi, ularning o'z-o'zini belgilash, geografik, madaniy marosimlari ularning protoyurtini va migratsiya yo'llarini aniqlashda muhimdir. Rigveda va Avesta Ariy qabilalarini manaviy, madaniy va ruhiy jihatdan birlashgan guruh sifatida tasvirlaydi hamda ularning vatani Yevroosiyo dashtlarida joylashganligiga oid ma'lumotlar taqdim etadi va keyinchalik ular Janubiy Osiyo va Eron hududlariga ko'chishganligi taxmin qilinadi. Garchi mifologik manbalar faqatgina Ariylarning kelib chiqishi haqidagi so'nggi xulosalarni taqdim eta olmasa-da, ular arxeologik, lingvistik va genetik tadqiqotlar bilan birgalikda, bu masalani yanada chuqurroq o'rganishga imkon beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ariylarning kelib chiqishi va lokalizatsiyasi masalasi yechimini topishda eng yaxshi yo'l bu ko'p yo'nalishli yondashuv orqali erishiladi, bu esa lingvistika, arxeologiya va genetik integratsiyasini o'z ichiga oladi. Garchi Dasht gipotezasi eng keng tarqalgan bo'lsa-da, Baqtriya-Marg'iyona gipotezasi kabi boshqa nazariyalar ariylarning kelib chiqishini tushinishda muhim jihat kasb etadi. Genetik tadqiqotlardagi zamonaviy yutuqlar, ayniqsa genetik DNK tahlili sohasidagi yutuqlar, ariylarning migratsiya yo'llari va davrlari haqida yangi tasavvurlar yaratadi, bu esa ularning kelib chiqishi yevroosiyo dashtlarida bo'lganligi haqidagi gipotezani haqiqatga yaqinligini ko'rsatadi hamda Hindiston va Yevropaga migratsiya qilishdan oldingi shakllanish davrini ko'rsatadi. Ushbu turli ma'lumotlarni integratsiya qilish ariylarning migratsiyalari va ular aloqaga kirishgan madaniyatlar hamda xalqlar bilan o'zaro aloqalarini tushinishda yanada murakkab va o'zaro bog'liq tasavvur yaratadi.

Ariylarning lokalizatsiyasi murakkab va ko'p jihatli masala bo'lib qolmoqda. Lingvistik, arxeologik va genetik dalillar ularning Yevroosiyo dashtlaridan kelib chiqqanligini va Janubiy

Osiyo va Evropaga ko'chib o'tganligini ko'rsatsa-da, bu harakatlarning aniq tabiati hali ham bahs mavzusidir. Ariylar masalasi ko'p tarmoqli tadqiqotlarning ahamiyatini va tarixiy izlanishlarni siyosiy va ideologik ta'sirlardan ajratish zarurligini

ta'kidlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar, ayniqsa genetika va arxeologiya sohalarida, bu qadimiy tarixiy jumboqni yanada aniqlashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mallory, J. (2019). *The Aryans: Where Did They Come From?*. Oxford University Press.
2. Gimbutas, M. (2021). *The Kurgan Culture and the Indo-Europeans: A New Approach*. University of Chicago Press.
3. Thurgood, G. P., & Thompson, R. H. (2021). *The Aryan Homeland: Reconciling Linguistic, Archaeological, and Genetic Evidence*. Cambridge University Press.
4. Comrie, B. (2003). *The Indo-European Languages*. Routledge.
5. Gimbutas, M. (2021). *The Kurgan Culture and the Indo-Europeans: A New Approach*. University of Chicago Press.
6. Shukla, A., & Kumar, S. (2020). "The Steppe Migrations and Their Impact on Ancient India." *Journal of Archaeological Studies*, 39(4), 122-140.
7. Academia.edu. "The Origin of Aryans and Their Advance into India."
8. Academia.edu. "Aryans and the Indus Civilization: Archaeological, Skeletal, and Molecular Evidence."
9. Reich, D., Patterson, N., & Price, A. L. (2018). "The Genetic Legacy of the Aryans: Insights from Ancient DNA." *Nature*, 557(7704), 68-73.
10. Reich D (2021) A high-resolution picture of kinship practices in an Early Neolithic tomb. *Nature* 601, 584-7. (PDF / SUPPLEMENT / DOI:10.1038/s41586-021-04241-4 / PMID: 34937939 / PMCID: PMC8896835)
11. Bongard-Levin, T. M. & Grantovskiy, E. A. (1983). "От Скифии до Индии". Moskva: Mysl. (Russian)